

ЯКУБОВА

Лариса Дмитрівна —
член-кореспондент НАН
України, завідувач відділу історії
України 20-х — 30-х років ХХ ст.
Інституту історії України НАН
України

УКРАЇНА В ЕПІЦЕНТРІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ЗІТКНЕННЯ: ЄВРАЗІЙСЬКИЙ/РАШИСТСЬКИЙ ВИКЛИК

За матеріалами доповіді на засіданні
Президії НАН України 23 серпня 2023 року

У доповіді зазначено, що з початком повномасштабної війни РФ проти України перед вченими-гуманітаріями постав новий потужний науковий виклик: необхідність вивчення такого феномену, як рашизм, його наукової атрибуції, потреба в оновленні методології дослідження тоталітаризму. З різних причин світ сьогодні ще не готовий дати належну оцінку рашизму як глобальній загрозі, а тому головними завданнями вітчизняної гуманітаристики на цьому етапі є забезпечення методологічного підґрунтя розвитку світових тоталітарних студій, широке представлення українського погляду на рашизм і його місце в світовому дискурсі, науковий супровід державної політики щодо протистояння рашистській навалі, посилення опірності українського проекту, захисту українських інтересів та подолання руйнівних наслідків російсько-української війни в ментальній площині.

Повномасштабна війна Російської Федерації проти України кардинально змінила уявлення про рівень і характер загроз існуванню не лише української державності та українців як нації, а й сучасної європейської цивілізації.

Увесь 2022 рік знадобився світу спочатку на прийняття самого слова «рашизм», а потім — на з'ясування питання, чим є рашизм: це фашизм чи нацизм?

До заочної суспільно-політичної дискусії долучилися чимало публічних інтелектуалів, ще більше — політологів та чинних політиків.

Запропоновані ними умовиводи можна розвести в три основні групи:

1) рашизм не є фашизмом чи нацизмом¹;

¹ Ларюэль М. Это не фашизм: почему это важно. В ст.: Нацификация денацификации. Оправданно ли сравнение российского режима с фашизмом? <https://re-russia.net/expertise/002/>; Ларюэль М. Можно ли на самом деле считать Россию «фашистской»? Комментарии на публикации

2) рашизм є фашизмом (причому в специфічних формах, як-от: шизофашизм, каргофашизм, ретрофашизм, постфашизм, націонал-більшовизм тощо)²;

3) не можна давати життя терміну «рашизм», оскільки він ображає почуття росіян, не згодних із тим, що цілу країну і націю в такий спосіб означають як безпосередньо причетних до злочинів РФ проти людяності в ході так званої СВО.

Поліфонія смислів, мало зрозуміла невтаємниченому в нюанси методології різних наукових дисциплін і шкіл читачеві, лише заплутувала і пересічного обивателя, і світове співтовариство, неспроможне унормувати свою позицію навіть у глобальних представницьких органах, таких як ООН. А тим часом від узгоджених превентивних і дієвих реактивних заходів без перебільшення залежить майбутнє людства.

Підсумовуючи результати розлогої і доволі емоційної дискусії, слід зазначити, що намагаючись кваліфікувати рашизм, пояснити його в категоріях чинних методологічних шкіл, дослідники, а ще більше — практикуючі політтехнологи, публіцисти, журналісти — всі ті, хто безпосередньо працюють з масовою сві-

домістю, потрапляють у справжні методологічні лабіринти. І це попри те, що теорія та історіографія тоталітаризму, фашизму, нацизму, комунобільшовизму становить колосальний блок інтелектуальної спадщини ХХ ст.

Першими на феномен тоталітаризму звернули увагу письменники. Романи Євгенія Замятіна «Мы» (1920) і Андрія Платонова «Котлован» (1930) побачили світ задовго до Дж. Орвелла та О. Хакслі і сигналізували про народження якісно нової форми політики. Політиці страшної не лише за наслідками застосовуваного нею терору, а й за тими пертурбаціями, які вона спричиняла у суті *людини*. Вже після них з'явилися всесвітньо відомі твори Олдоса Хакслі «О дивний новий світ» (1932) та Дж. Орвелла «Скотний двір» (1945), «1984» (1948), в яких нова система віднайшла нові грані.

Чи не синхронно розпочалося осмислення проблеми філософами (йдеться, зрозуміло, про антитоталітарний дискурс, а не про апологетів тоталітаризму). Перша потужна заявка на осмислення онтології фашизму належала Х. Ортега-і-Гассету («Повстання мас», 1930). Лаври засновниці тоталітарної школи і класика, який запропонував новий інструментарій описання і концептуалізації феномену тоталітаризму, дісталися Ханні Арендт — авторці культової праці «Джерела тоталітаризму» (1951)³, неодноразово перевиданої багатьма мовами світу.

Карл Фрідріх, автор дослідження «Розвиток теорії і практики тоталітарних режимів» (1969), осмислював і порівнював тоталітарні системи з дальшої історичної перспективи. Разом зі Збігневом Бжезинським у 1956 р. («Тоталітарна диктатура і автократія»), після багаторазових спроб дати коротке визначення тоталітаризму, вони запропонували поняття «тоталітарний консенсус» і розглянули його як сукупність системотвірних принципів⁴. На-

Тимоти Снайдера. <https://www.ponarseurasia.org/10088/22.12.2018>; Шимов Я. Спор о «фашистской России»: что обсудили и чего не заметили. <http://surl.li/lifcb>; Гальперович Д. «Является ли Россия фашистской?»: книга, дискуссия, выводы. <http://surl.li/lifcx> та ін.

² Громенко С. Три джерела і 100 мільйонів складових рашизму. Ч. II: Від «Третього Рима» до «русского міра». <http://surl.li/lifim>; Snyder T. Putin's New Nostalgia. <http://surl.li/ligcy>; Snyder T. Fascism, Russia, and Ukraine. <http://surl.li/ligdi>; Михаил Эпштейн: «На землях, куда приходит Россия, воцаряется пустота». <http://surl.li/ligdo>; Кузьо Т. Путінська Росія стала фашистською державою. <http://surl.li/ligea>; Motyl F.J. Is Putin's Russia Fascist? <http://surl.li/ligej>; Греков Д. Говорят, в России фашизм. Так ли это? <https://holod.media/2022/11/04/grekov-fascism/>; Примаченко Я. Россия и Третий рейх. «Юнармия» как новый гитлерюгенд. <http://surl.li/ligfn>; Медведев С. У Путина какой-то особый психологический заскок на Украине, примерно, как был у Гитлера на евреях. <http://surl.li/ligft> та ін.

³ Арендт Х. *Джерела тоталітаризму*. 2-ге вид. Київ: Дух і літера, 2005.

⁴ Загальний стислий огляд питання див. у: Кульчицький С.В. Тоталітаризм. *Енциклопедія історії України*. <http://www.history.org.ua/?termin=Totalitaryzm>

разі воно залишається ключовим у справі діагностики тоталітарної системи.

Слід зазначити, що дослідники найчастіше кваліфікували фашизм/нацизм як виразку на тілі західноєвропейського лібералізму, що зрештою почала сприйматися як тимчасова девіація, спрямована передусім проти лівого радикалізму. На наш погляд, її антиліберальна спрямованість є не менш системотвірною. Власне, сьогодні очевидно, що тоталітарні режими були нічим іншим, як відповіддю переважно постімперських консервативних середовищ на загальноєвропейську хвилю демократизації та лібералізації, яка розпочалася наприкінці XVIII ст. і триває досі. Безпосередні ідеологи фашизму/нацизму дивилися на феномен під іншим кутом зору. М. Гайдеггер, зокрема, вважав, що «консервативна революція» це і є фашизм/нацизм. Натомість Х. Ортега-і-Гассет дотримувався думки, що тоталітаризм породжується демократією, позбавленою ліберального змісту. Ф. Боркенау бачив причини фашизації у кризі культури, спричиненій світовою економічною кризою.

Предметний розгляд феномену тоталітаризму часто відсилає дослідників, а тим паче публіцистів, до іншого, не менш яскравого історичного феномену XX ст. — сталінізму / комуністичного режиму. І це не випадково, оскільки розмисли про онтологічні корені рашизму слід починати зі встановлення онтологічних зв'язків між фашизмом / нацизмом / комуністичним режимом (його хронологічно урізаною формою був сталінізм⁵). Все стає на свої місця, якщо типологічно розділити тоталітарні системи на правий і лівий спектри, розуміючи, що їхньою спільною ознакою і завданням було знищення/гальмування загальноєвропейського тренду на суб'єктивізацію держав, етносів, соціумів, особистості.

Отже, жодної неподоланої проблеми в атрибуції та кваліфікації рашизму немає. Існує лише завдання з обрання відповідного інструментарію і чіткого окреслення предмету аналі-

⁵ Див.: Кульчицький С.В. *Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі*. У 3 кн. Київ: Темпора, 2013.

зу. Тим часом самé дослідження феномену рашизму й оновлення методології дослідження тоталітаризму перетворюються на потужний науковий виклик. Крім того, це ключове питання світового політичного порядку денного.

2 травня 2023 р. парламент України ухвалив заяву «Про визначення існуючого в Російській Федерації політичного режиму як рашизму і засудження його ідеологічних засад і суспільних практик як тоталітарних та людоненавистичних», згідно з якою рашизм розуміється як новий різновид тоталітарної ідеології та практик, що лежать в основі режиму, сформованого в РФ під керівництвом президента В. Путіна, і ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму).

Ознаками рашизму, зокрема, названо:

- мілітаризм, культ особи очільника і сакралізацію інститутів держави;
- самозвеличування РФ шляхом насильницького пригнічення та/або заперечення існування інших народів, нав'язування іншим народам російської мови й культури, пропагування ідей «русского міра»;
- систематичне порушення норм і принципів міжнародного права, суверенних прав інших держав, їхньої територіальної цілісності й міжнародно визнаних кордонів;
- створення, фінансування та збройну підтримку незаконних збройних формувань та сепаратистських рухів на територіях інших суверенних держав, створення та підтримку терористичних організацій;
- використання заборонених методів ведення війни та системне вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людяності;
- систематичну організацію та здійснення масових вбивств, страт, катувань, депортацій, створення штучних умов для виникнення голоду, інших видів масового фізичного терору, геноциду, переслідування з етнічних, національних, релігійних, політичних та інших мотивів;
- регулярне застосування до інших держав практики економічного та енергетичного шантажу;

• регулярні погрози щодо застосування ядерної зброї проти інших держав та створення техногенних катастроф та ін.⁶

Суголосне рішення народних депутатів України унаочнило позитивну динаміку громадянського дорослішання народних обранців, які ще кілька років тому заперечували загрози, генеровані путінською Росією, і не брали до уваги застороги вітчизняних науковців. Спробу введення терміна «рашизм» у глобальний геополітичний простір варто визнати своєчасною і стратегічно правильною. Зрозуміло, що на шляху донесення світовому співтовариству сутності історичного феномену, який нині маркується цим терміном, постане чимало перепон. З низки причин, і внутрішніх, і зовнішніх, світ не готовий дати належну оцінку рашистському виклику як глобальній загрозі.

З огляду на це завдання вітчизняної гуманітаристики є надважливим. По-перше, йдеться про забезпечення методологічного підґрунтя розвитку світових тоталітарних студій та оновлення їхнього інструментарію. По-друге, про представлення українського погляду на рашизм і його місце в світовому дискурсі. По-третє, про теоретичне і практичне супроводження державної політики протистояння рашистській навалі, забезпечення опірності українського проєкту, захист українських інтересів та подолання руйнівних наслідків російсько-української війни в ментальній площині.

Концепт рашизму повільно входить у політичну риторику та науковий дискурс в Україні і світі, адже цей процес неабияк гальмується удавненими стереотипами та проросійським лобі. Зважаючи на це, мета українських гуманітаріїв полягає в розвитку студій, які дозволять подолати цей спротив, а отже, сприятимуть відстоюванню інтересів України як жертви неспровокованої, геноцидарної за своєю суттю війни.

⁶ Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких». 02.05.2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-20#Text>

Упродовж російсько-української війни науковці Інституту історії України НАН України опублікували кілька етапних праць, які заклали міцне наукове підґрунтя для подальшого дослідження проблематики⁷. Еволюція політичної системи та суспільні зміни в РФ у контексті пострадянського транзиту досліджувалися і в низці праць авторки⁸. Обставини тоталітарного розвороту путінської Росії та трансформацію режиму і соціуму в умовах повномасштабної фази російсько-української війни досліджено у праці «Рашизм: звір з безодні»⁹. Питомо вона є не лише логічним смисловим продовженням попередніх досліджень, а й певним підсумковим діагнозом суспільно-політичних, соціально-економічних та

⁷ Головка В.В., Якубова Л.Д. *Україна і виклики посттоталітарного транзиту (1990–2019)*. Київ: Академперіодика, 2021; *Українське століття (1921–2021): витоки, уроки, перспективи державотворення. Нариси*. Відп. ред. В. Смолій; наук. конс. Г. Боряк; авт. кол.: Т. Водотика, В. Головка, С. Кульчицький, Л. Якубова. Київ: Кліо, 2021; *Перелом: війна Росії проти України у часових пластах і просторах минушини. Діалоги з істориками*. Кн. 1. Відп. ред. В. Смолій; упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: Інститут історії України, 2022; Кн. 2. Відп. ред. В. Смолій; упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: Інститут історії України, 2022; Кн. 3. Відп. ред. В. Смолій; упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь, С. Блащук. Київ: Інститут історії України, 2023; Верменич Я.В. *Українсько-російське пограниччя: історичний досвід та сучасні виклики регіонального розвитку*. Відп. ред. В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України, 2023; Віднянський С.В., Лисенко О.Є., Мартинов А.Ю. *Український проєкт. Цивілізаційні фронтири та соціокультурні екстремі ХХ – початку ХХІ століть*. Аналітична доповідь. Київ: Інститут історії України, 2022.

⁸ Якубова Л. *«Русский мир» в Україні: на краю прірви*. Київ: Кліо, 2018; Якубова Л. *Євразійський розлам. Україна в добу гібридних викликів*. Київ: Кліо, 2019; Смолій В., Якубова Л. *Історичний контекст формування проєкту русский мир та практика його реалізації в Криму й на Донбасі: аналітична записка*. Київ: Інститут історії України, 2018; Якубова Л., Головка В., Примаченко Я. *Русский мир на Донбасі та в Криму: історичні витоки, політична технологія, інструмент агресії: аналітична доповідь*. Київ: Інститут історії України, 2018.

⁹ Якубова Л. *Рашизм: Звір з безодні*. Київ: Академперіодика, 2023.

етнокультурних трансформацій Росії, що перетворили її на новітню тоталітарну систему.

Багаторічні дослідження історії пострадянського транзиту РФ та еволюції політтехнологічного конструкту «руській мір» дозволяють дійти науково обґрунтованих висновків стосовно суті чинного в РФ політичного режиму, панівних соціальних відносин та колективної ідентичності сучасних росіян. Комплексний аналіз трендів соціально-економічних, політичних змін та масових настроїв діагностує поступову, а з 2014 р. — прискорену, тоталітаризацію Росії та її перетворення на нову тоталітарну систему, що має низку специфічних характеристик. Для означення цього історично нового феномену нині, на етапі його вибухового зростання і трансформації, варто використовувати назву «рашизм», яку вже імплементовано не лише в масовий дискурс, а й у юридичну практику.

Отже, рашизм — історично новий феномен, який можна кваліфікувати як відкладений/мутантний фашистський/нацистський синдром, що сформувався на російському етнополітичному ґрунті. Мутантна сутність пострадянського організму РФ робить некоректними прямі аналогії з нацизмом чи фашизмом, поширені в масовому дискурсі.

Певне гальмування науково зваженої інтерпретації феномену рашизму вочевидь пояснюється смисловим ступором і стигмою, травмою ХХ ст., адже переважна більшість дослідників тоталітаризму описували, як їм здавалося, феномени-девіації, які вже ніколи не повторяться. Це виявилось ілюзією. Події останнього року засвідчили: уявлення про те, що тоталітаризм є тією сторінкою історії, яку людство остаточно перегорнуло, оманливі. Є і залишатимуться певні зони, що намагатимуться підвищити свої геополітичні ставки, взявши на озброєння право-/лівототалітарні практики і адаптувавши їх до сучасних реалій. Основне їхнє завдання — переіграти результати попередніх світових воєн на свою користь. Саме такою зоною є путінська Росія.

Фашизм, нацизм, комунобільшовизм, рашизм є явищами однієї родової групи — тоталітаризму.

Вони є історичними різновидами феномену, сформованими на основі певних етнокультурних спільнот. У широкому сенсі тоталітаризм — це атавістична перверсія демократії, або ж рецидив здичавіння на тлі формування демократії в сучасному її розумінні. Це відрізняє його від низки позірно подібних політичних форм врядування — диктатури, авторитарних і персоналістських режимів. Бо тоталітаризм — це не лише, і навіть передусім не масові репресивні практики, а специфічна форма існування і взаємодії тоталітарної влади і тоталітарної маси, де репресивні практики перетворюються на універсальний інструмент урухомлення системи, що існує за своїми специфічними внутрішніми законами. Тоталітарна система — це невпинне знищення / розщеплення / розчинення / деформація державних і соціальних інститутів та інституцій. Це зростання державної машини (влади) і населення в новій формі відносин, ефективність яких підвищується не культурними і правовими практиками, а терором.

Універсальною причиною народження тоталітаризму є прагнення спростити політичну ситуацію і зупинити революційні за своєю суттю зміни, що спонукає певні владні кола нехтувати процедурами, зазвичай під гаслами «загального блага» з огляду на неготовність народу відповідати викликам моменту. Як приводом для приходу до влади Гітлера стала змова умоглядних ворогів рейху з комуністами, так і прелюдією спецоперації «Наступник» 1999 р. стало завдання упередження комуністичного реваншу. Власне, під тим самим мотивом відбулися і встановлення президентської республіки 1993 р., і політтехнологічні маніпуляції виборами 1996 р., і тоталітарний транзит 2020 р. В усіх випадках намагання упередити революцію, штучно зупинити історичний поступ за допомогою так званої консервативної революції завершилося тоталітарним консенсусом. Отже, варто говорити про системне відставання / протиставлення Росії глобальному європейському ліберально-демократичному історичному вектору.

Підсумовуючи досвід ХХ ст., можна резюмувати, що провідними трендами історичного

поступу Європи і Північної Америки, які зрештою стали глобальними, були такі:

1) лібералізація і демократизація — перехід від монархій і абсолютизму, як основного перед тим типу політичного життя, до республік і парламентського ладу;

2) криза і розпад колоніальних систем. Побічним наслідком цього тренду в одному випадку стало народження націоналізмів (і, відповідно, молодих національних держав), а в іншому — тоталітарних систем (як правило, в країнах з імперським минулим).

Феномен тоталітаризму в усіх його національно-культурних різновидах був відповіддю певної етнокультурної спільності на основоположні питання модернізації. Аналізуючи поточну політичну ситуацію, потрібно розуміти, що теоретики тоталітаризму, зокрема Умберто Еко, запропонували світу не готові кліше, а методи дослідження і концептуалізації. Саме ними, а не формальними ознаками слід скористатися для повноцінної, а отже, дієвої діагностики рашизму.

Варто назвати найбільш впізнавані ознаки тоталітарної системи, які оприявнилися в рашизмі упродовж 2022–2023 рр. Слід наголосити, що всі вони є не лише теоретичними узагальненнями, а й системними характеристиками, що діють одночасно і породжують одна одну, трансформуючи перед тим «звичайну» країну і «звичайне» суспільство в тоталітарну систему. Інакше кажучи, це не списочний перелік «рис» певного феномену, а синтеза його суті, де всі ознаки взаємодіють і зумовлюють одна одну.

Тоталітарна ідеологія відіграє роль універсального «оракула» тоталітарної системи, який пояснює всі її дії та злочини в довершеній неспростовній формі. Саме тому тоталітарні режими ХХ ст. перетворили ідеології на громадянські релігії. «Метою тоталітарного виховання завжди було не прищеплювання переконань, а позбавлення здатності набувати їх взагалі» (Х. Арентт). Ноу-хау сучасної тоталітарної Росії полягає у відмові від ідеології як такої, заміні її еkleктичним набором мемів-образів (зокрема й візуальних)—ідеологем—мі-

фів—анекдотів—замовлянь («*Вечная Россия*», «*русский бог*», «*Великая Русь*», «*богоизбранный народ*», «*один народ*», «*Великая Победа*», «*сильная власть*», «*загнивающий Запад*», «*русский мир*», «*великая русская культура*», «*защита прав русскоязычных*», «*геноцид народа Донбасса*» тощо) та інших продуктів масової культури, що створюють, так би мовити, масову ментальну операційну систему, зорієнтовану на розпізнавання «Іншого», а не на вдосконалення ментальної рамки буття.

Нинішній тоталітарний консенсус у Росії сформувався як базова модель соціальної взаємодії у сферах, що відповідають за суспільні відносини та громадянську ідентичність, саме на основі безідейності унаслідок імплементації її через найбільш дієвий інструмент масовізації свідомості — політичні новини і ток-шоу.

Тоталітарний світогляд. Унормовується *альтернативна картина світового поступу*, і, що вкрай важливо, це стосується не лише минулого, хоча найчастіше відзначають саме цю її складову. Йдеться, власне, про створення принципово відмінної картини світу і відповідних їй ціннісних установок, що обґрунтовують гегемонізм, експансію, насильство і право чинити етно-/геноциди. «Націонал-соціалістичне бачення світу», або ж гітлеризм, виходило з тези про виняткову місію арійців і надзавдання створення під їхньою орудою наддержави — III Рейху. Рашистське тлумачення світу відрізняється зовнішніми ознаками: в їхньому фокусі не арійці, а «руссіє», не III Рейх, а III Рим, тобто неоСРСР. Втім, по суті це той самий гегемонізм, месіанство, експансіонізм і зневага до решти народів світу. Саме їх від 2014 р. РФ неприховано застосовує для розбудови альтернативного семантичного і методологічного полів, де і відпрацьовуються технології масового ментального програмування на мілітаристський психоз.

Консерватизм як ідеологічна підстава консервативної революції. Цей критерій нині є найбільш «незручним» у діагностиці сутності путінського режиму, що й не дивно. Про яку традиційність, чи то властиву російську консервативну традицію, у строго методологіч-

ному сенсі можна розмірковувати? Проблема полягає не в тому, що короткі ряди історичної традиції в усіх їхніх соціальних і політичних проєкціях унеможливають теоретичні узагальнення, не в методологічних розламах як таких, а в тому, що Росія зліплена з ідеологем, порожніх сутнісно монем, що перетворюють усю її ментальну систему на сутнісно порожню конструкцію. Кремль багато говорить про збереження уомглядних традицій, не розшифровуючи, про які традиції йдеться: російської *деревні*, імперських провінцій, царської Москви, імперського Петербургу, більшовицького Кремля, сталінського термідору, брежневського застою чи банально російських чекістів як наскрізної нитки владного механізму? А це і є фактично основним екзистенційним питанням нині. Про які традиції йдеться?

Маємо всі підстави вважати, що під парасолькою «традиційних цінностей» наразі йдеться про сконструйований Ільїним—Дугініним—Прохановим—Зинов'євим квазіінтелектуальний конструкт, який є витвором «філософії» смерті. Традиції як такої в Росії не існує вже понад сто років. Понад те — Росія із завидною настійливістю зі зміною властителя «обнуляє» кожний попередній етап і властиві йому традиції. Це простір вирваний з корінням з попереднього метафізичного та метакультурного ґрунту і «підвішений» у безінтелектуальному і позадуховному вакуумі.

Одержимість минулим. Через означену особливість історичного шляху Росії минуле виступає постійним тригером акумулювання і перенаправлення соціальної агресії. На певному етапі апеляція до втраченого «золотого віку» переходить у виклик минулому і претензії до уявних предків, які схибили з правильного шляху. Історичні катастрофи (в сучасній російській версії — крах СРСР) перетворюються на окремих напрям шизофренічної суперечки з минулим і його ж сакралізації. «Жорстокий розрив сучасності з минувшиною — головна ознака нашої епохи, і схоже, що він якраз і вносить сум'яття в наше сьогоднішнє життя. Ми відчуваємо, що раптово стали самотніми, що мертві вмерли всерйоз, назавжди і більше не

зможуть нам допомогти. Сліди культурної традиції стерлися. Всі прикмети, зразки, еталони безкорисні. Всі проблеми, чи то в мистецтві, науці чи політиці, ми маємо вирішувати лише в сьогодні, без участі минулого. Позбавлений своїх безсмертних мертвих, європеєць самотній; подібно Петеру Шлемлю, він втратив тінь», — у такий спосіб Х. Ортега-і-Гассет описував причини зародження європейського ресентименту. Сучасна Росія йде тим самим шляхом.

Культ предків та нав'язлива апеляція до їхнього авторитету. Нездатну до модернізації тоталітарну масу з подачі влади під заклики до чистоти традиційних цінностей і повернення до історичних коренів відкидає в штучні архаїчні практики. Користувачі гаджетів останніх версій практикують не лише інтернет-банкінг і нові форми спілкування в глобальних мережах, а й новопосталий культ предків, який подається у вигляді офіційного історичного наративу і офіційної політики пам'яті. Офіційний історичний дискурс перетворився на простір альтернативної історії і культу стоячого історичного часу, незмінності режиму. Нагадаємо, в тоталітарній версії традиціоналізму не йдеться про традиціоналізм у світовому значенні, оскільки останній не пов'язаний з незмінністю вождя та його кліки, а стосується лише незмінності звичаєвого права і побутової культури. Натомість у тоталітарній системі традиціоналізм також перетворюється на ідеологему, одну з багатьох, що допомагають структурувати масову свідомість за визначеними владою параметрами.

Геноцидарність. Смертоносним побічним ефектом «смертобесія» є все більш очевидна і безсоромна геноцидарна складова щодо визначених унтерменшів та онтологічного ворога. Знищення їх як таких, повне чи принаймні часткове, править за ідею фікс і охоплює найширші верстви населення. Зрозуміло, що відбувається це завдяки невпинному «прокачуванню м'яза ненависті» пропагандистами всіх мастей (тут потужну роль відіграють не лише ЗМІ, а й псевдонауковці, які посилюють геноцидарні тези пропаганди позірними «на-

уковими обґрунтуваннями»). Нормалізація геноциду стосовно українців виявляється вже не перше десятиліття, зокрема й у вищих владних ешелонах.

У своїй останній книжці М. Епштейн відзначає низку проявів «одержимості смертю», «смертобесія», що вийшло на простір масової культури, породивши «кентаврів життесмерті», «гроболодей» тощо. За його висновком (підкріпленим фактографічно), «культ смерті являє себе в Росії як істинно масовий обряд, як найвища форма патріотизму»¹⁰.

Пропаганда. Тоді як дослідники здебільшого фокусуються на значенні пропаганди і пропагандистів у налаштуванні масової свідомості на певний лад, тоталітарна система страшна іншим. Вона здійснює за можливості справжню дискурсивну контрреволюцію, переобрамлюючи спосіб мислення масової людини так, що та перетворюється на безвольну і значною мірою недієздатну ментальну заручницю цієї своєрідної тоталітарної секти в масштабах країни. Головним завданням системи є не просто насильницьке перетворення системи мислення людини, а її добровільне самоналаштування на систему, що знімає проблему суперечності особистої волі і владних меседжів.

Етатизм. Фокус на державність (рос. «государственничество») як самоціль (нічого крім держави, нічого поза державою, нічого проти держави — Б. Муссоліні), хунта, що прийшла до влади внаслідок перевороту і підтримується народом (Грина Бороган), або ж легітимізована військова хунта (С. Медведєв) перебувають в осерді існування системи як найвища цінність. Утвердившись, хунта починає розгортати наступні ступені трансформації, розбудовуючи соціальну, політичну, економічну та культурну інфраструктуру фашистської диктатури (І. Ільїн). Зрозуміло, що всі ці пертурбації інтерпретуються відповідно до наявного стану соціального організму, на якому цей соціальний паразит розростається.

Універсальний «Інший»/«Ворог». Джерелом інерційного руху тоталітаризації, як

¹⁰ Епштейн М. *Русский антимир. Политика на грани апокалипсиса*. USA, Franc-Tireur, 2023. С. 26.

правило, виступає жупел зовнішньої загрози, на якому розбудовується антитеза власної зовнішньої експансії (в рашистському тлумаченні — «нас усі ненавидять», «НАТО намагається нас оточити»), яка морально та ціннісно інтерпретується крізь призму вигаданого минулого і загрозливого геополітичного порядку денного. В центрі цієї ідеологеми вмонтовано образ цивілізаційного або ж екзистенційного Ворога.

Причому спонукальні чинники експансії імперій минулого і тоталітарних систем різняться: якщо в основі ментального розширення класичних імперій лежить ідея цивілізаційного месіанізму, то в основі експансії тоталітарного режиму/імперії — ідея превентивного знищення джерела екзистенційної загрози, тобто геноциду як такого. «Класичні» модерні імперії жили завойованим ресурсом, а не знищували його.

Руйнування держави. Те, що називається державою і виставляється як осердя та найвища цінність системи, за яку вона буквально знімає все на своєму шляху, зокрема й власних громадян, є лише дискурсивною оболонкою, яка прикриває іншу, реальну цінність системи — особливим чином влаштовану систему влади, яка транслює тоталітарний консенсус населення і еліт на режим знищення. Те, що в західному дискурсі називається державою (а саме: система інститутів, їхніх обов'язків перед суспільством і механізмів реалізації, тобто процедур), насправді тоталітарною системою знищується, роз'їдається; подібно раковій пухлині, вона перетворює колись здорові соціальну і політичну тканини на метастази. Ханна Арендт дійшла висновку, що тоталітаризм знищує державу як представника всіх соціальних груп.

Знищення політичної системи. За позірною парадоксу — бо ж найчастіше, коли аналізують тоталітаризм, ідеться про граничне зміцнення державної влади і сили владної політичної партії — нічого парадоксального в цьому твердженні немає. Варто лише згадати, чим є реальна політика в ліберально-демократичному світі — процесом змагання конкурентних політичних проєктів у поліфонії ідеологій

та філософій буття. На етапі утвердження тоталітаризму йдеться про встановлення одно-партійної системи та її партійної монополії. Інсталювання тоталітарної системи робить і партії, і політичне життя не просто непотрібними, а ворожими самій суті цієї форми політики.

В особливому форматі тоталітарної системи реальні політичні процедури замінюються відносинами на кшталт родової ієрархії, де масштаб суспільного впливу вимірюється місцем в ієрархії «клану влади». Опозиція спочатку перетворюється на «системну», тобто на віддзеркалення і статиста режиму, який відіграє роль камуфлюючого фасаду автократії. Зрештою і партія влади перетворюється на квазі-політичний сурогат (бо партії є інституційним елементом живого політичного життя), розростається, схрещуючись з рудиментами колишніх політичних проєктів, і перетворюється на масовий провладний рух.

Глум з чинного права і світоустрою. Досліджуючи химерні практики поведіння тоталітаризму з правом, Х. Арендт дуже влучно підмітила, що «...нехтування реальними законами претендує на роль найвищої форми легітимності»¹¹. Казус Пригожина — демонстративне блюзнірське попрання закону/права в одних випадках і не менш блюзнірські розправи за допомогою найвищих ставок Кримінального кодексу в інших — є і симптомом, і інструментом виповнення тоталітаризму. Узаконюючи репресивні практики надзвичайщини стосовно *особистостей*, розв'язуючи руки «*псам тоталітаризму*» і перетворюючи демонстрацією цього свавілля маси на натовп, тоталітарна система входить у повню, стає новою формою буття. Такою формою буття, яка ставить себе над рештою світу, заперечуючи чинне міжнародне право і чинні морально-етичні норми. Так тоталітарна система розв'язує собі руки для нічим не обмеженого злочинства, яке, власне, і визнається новим природним правом у новітній інтерпретації — «законом кувалди Пригожина». Тотальне насильство зрештою підмінює собою закон, абсолютизує беззаконня, ґрунтоване на

ідеї фікс. При цьому колективний Путін упивається відчуттям своєї безкарності.

Ізоляціонізм і агресивність, експансіонізм. Мілітаризований ідеологічний етніцизм ставить у центр світогляду певний етнос (для цього застосовують різні версії міфу походження), наділяючи його винятковими расовими, моральними, духовними, інтелектуальними, культурними та іншими характеристиками, на чому вибудовується презумпція: 1) богообробності; 2) месіанства; 3) права на експансію; 4) права на геноцид.

Доволі часто цю опцію плутають із націоналізмом як таким, а термінологічну / методологічну гру використовують для політичної інструменталізації історії. Тим часом між расовою теорією нацизму і універсалістською рамкою «русского міра» чимало спільного. В основі їх обох лежить міфічна свідомість, що не лише живиться окультизмом, а й паразитує на маніпуляції архетипними установами населення.

Ідея «життєвого простору» трансформується спочатку в ідею «неділності Росії», згодом в ідею «русского міра», а нині — у відновлення СРСР. Теза про вищість власного народу — в обґрунтування його виключного права не лише на територію сусідніх народів, їхню культуру та історію, а й на саме їхнє існування — з етнічним розчиненням (асиміляцією) в російському народі (нагадаємо, що німці також вважали данців і норвежців інтегральною частиною германської нації).

Мілітаристський психоз. Одним із найбільш виразних симптомів того, що режим з персоналістського/авторитарного перейшов у форму диктатури, а суспільство і лад стали тоталітарними, є подолання межі між негативною мобілізацією та мілітаристським психозом, коли соціум перетворюється на зграю вбивць, ладних вбивати, не роздумуючи.

«Для того щоб представити свої вчинки раціональними, обґрунтованими та єдино вірними і перекласти провину на інших людей, психопату потрібна цілісна, ідеологічно та світоглядно обґрунтована картина реальності, яку б можна було представити оточуючим (принай-

¹¹ Арендт Х. *Джерела тоталітаризму*. С. 515.

мні своїм однодумцям та послідовникам)»¹², — зауважує Михайло Міщенко. За відсутності офіційно проголошеної ідеології цю функцію виконує тотальна всеохопна брехня.

Брехня є універсальною скріпою тоталітарної симфонії між диктатором, владною вертикаллю та народом, яка нівелює суперечності між світами ідей, ментальних та ідеологічних конструктів і реальністю. Брехня, на яку перетворюється пропаганда, дозволяє протезувати будь-які діри свідомості та «вирви» колективного розуму і совісті. Побічним продуктом масової індоктринації є хронічний когнітивний дисонанс і, відповідно, галопуюча моральна деградація тоталітарного суспільства.

Надідея і «знаний народ». Розмірковуючи над трансформаціями путінської Росії, М. Епштейн запропонував кілька нових термінів, які окреслюють форми оприявлення манії величі «руського міра»: «святобесіє» — суміш фанатизму з фарисейством, нарцисизмом і садизмом; бажання більше за інших догодити богу, віра в те, що саме його віра, як і служіння, найкраща, більш істинна за інші; «каїнізм» — форма теократії, яка береться вершити долю людства, оскільки вважає, що Господь сам не справляється.

Фактично йдеться про нову історичну версію явища, яке свого часу З. Гіппіус назвала (це стосувалося книги І. Львіна) «воєнно-польовим православ'ям». Іншими словами — нову історичну версію мутаційного злиття оприччини та інквізиції.

Культ смерті. На поточному етапі трансформації системи відбувається вибухова активізація криптофашизоїдних настанов, що виявляються не просто в ідеї поліпшення світу, хоча й за допомогою антигуманних, а то й відверто асенізаційних заходів, до якоїсь визначеної ідеальної форми (як це було, скажімо, з нацистами), а в постановці питання про знищення світу як такого.

¹² Міщенко М. Картина світу для негідника. *Український інтерес*. 26.07.2022. <https://uain.press/articles/kartina-svitu-dlya-negidnika-1646783?fbclid=IwAR36CFWBGJFR5NPkCAD8M37xwejtZ8eAxBEPqNvH1Gp4KiKfAnrRcKKjCs>

Це прагнення як принципово нове відзначає, зокрема, й М. Епштейн, пропонуючи додати до сучасного філософського словника поняття онтоциду. «...Онтоцид (від др.-грец. *on*, *ontos* — буття + *cide* — вбивство) — тотальне знищення всього суцього, війна з буттям як таким. Геноцид, зооцид, екоцид — лише частинні вияви онтоциду. Ворожість до буття як такого лежить в основі низки релігійних і політичних рухів, таких як гностицизм, почасти старобриданство, євразійство, фашизм, рашизм... Світ лежить во злі чи захоплений Сатаною — а значить, підлягає знищенню»¹³. Рашизм на всі лади впроваджує цю думку. Повсякчасні символічні удари (зокрема, завданий напередодні Великодня 23 квітня 2022 р. по Одесі, під час якого сталося чи не ритуальне вбивство трьох поколінь жінок однієї родини — тримісячної Кіри, її мами Валерії та бабусі) стають звичними атрибутами державних окультних практик. Триєдине материнське вбивство наступного дня у своїй великодній промові освятив патріарх Кирил. На випущених по українських містах у ці дні ракетах і снарядах рашисти писали українцям вітання з Великоднем.

Культ сили/культ влади. Х. Ортега-і-Гассет вважав особливий тип європейської людини, «яка не бажає ні визнавати, ні доводити правоту, а налаштована просто нав'язати свою волю. Ось що нове — право не бути правим, право на свавілля», відповідальним за встановлення тоталітаризму. Апеляція до насильства і нетерпимості виникає через неспроможність вести діалог та доходити компромісів. У середовищі носіїв тоталітарної свідомості спілкування заміняється дією, передусім насильницькою.

Необмежена влада і право на масовий терор є альфою і омегою тоталітарної системи. Культ сили, доведений до культу насильства як такого, виявляється як в естетиці влади (маскулінний образ вождя, його найближчого оточення, «воїна світла» та його сім'ї, армії, органів держбезпеки), так і в запровадженні вертикальної воєнізації.

Ноу-хау Росії — легітимація і культ кримінального насильства, перетворення правлячої

¹³ Эпштейн М. *Русский антимир*. С. 30.

верстви на носія кримінальної культури і бравування нею. Кримінальні етику та естетику, власне, перетворено на інструмент легітимізації режиму в усіх його інституційних формах (від силових структур до МЗС, спікер якого роками виступає в образі пахана злодійської малини). Наслідком цього є «тотальний розвал етичної системи».

Мова ненависті. Нині в епіцентрі рашистського дискурсу ненависті перебувають колективний Захід і Україна (як анти-Росія, альтер-его Росії), поки що на маргінесі — «націонал-зрадники» (В. Путін). Параноїдальний тип мислення (ворог стискає кільце навколо кордонів Росії; вона є обложеною фортецею, змушеною нападати першою, аби упередити напад на неї; Росія веде справедливую народну війну проти укронацистів і ліберастів, завдає удари лише по військових об'єктах; повідомлення про щоденні ракетні удари по мирних містах України — то глобальна інформаційна війна проти Росії, щоб «знеславити» її; підрив греблі Каховської ГЕС — це диверсійна акція київської хунти і т. д.) стає нормою існування обивателя. При цьому відверто геноцидні наміри влади перетворюються на частину його особистісних налаштувань і не викликають жодного дисонансу.

«Одним із прийомів первертування є новомова, — нагадує Н. Давидова. — Вона одночасно виконує кілька функцій: означає нацистський дискурс як головний (ти маєш вибирати слова із дозволеного списку); відсилає до репресивної системи (ти згадуєш, що за неправильний вибір є покарання); дає перверсивний досвід одночасного існування протилежного (чув гуркіт вибухів, а сказав «бахання»); створює навички уникнення бути суб'єктом висловлювання, оперувати своїм мовленням (ти не обираєш слова, за тебе їх обирає нацистський дискурс). Відчужуючи суб'єкта з його мовлення, новомова затягує в насолоду буття об'єктом»¹⁴. А крім того — частиною погромної маси.

¹⁴ Давидова Н. Путінський нацизм: погляд крізь психоаналітичну призму. УІМ. С. 30. <https://drive.google.com/file/d/1m5kGxTxHQA1WWDsFYqeeY0AVKx5aGsfO/view>

Від цього етапу стартують незворотні зміни масового психічного здоров'я.

Соціальна уніфікація суспільства. Тоталітаризм започатковує і надалі розвиває прискорену ферментацію соціальної структури країни, що зорієнтована на формування безкласового суспільства/населення — тоталітарної «юрби» (Х. Арндт), що урухомлюється вертикальними наказами і енергією їхнього невідкладного виконання.

Це своєю чергою пришвидшує процес тоталітарної ферментації суспільних інститутів і, відповідно, держави в її західноєвропейському/північноамериканському розумінні (тоталітаризм знищує державу як представника інтересів усіх соціальних груп (Х. Арндт)).

Альтернативою знищеній суб'єктності суспільства стають *вождизм і культ вождя*. Суспільство (громадянське) і його інститути протезуються тоталітарним консенсусом вождя і «людини юрби» («глибинного народу»). Семимильними кроками вибудовується культ лідера/дуче/вождя — він створений з пересічної малопомітної людини, яка наділяється винятковими інтелектуальними, духовними і фізичними характеристиками, водночас будучи за своїми ознаками/здібностями середньостатистичним зліпком масової людини.

Безіндивідуальність насправді є дуже важливим елементом патологічного союзу вождя і мас, які мають самоідентифікувати себе з лідером, екстраполюючи на нього несправджені прагнення. Д. Шушарін дуже влучно передає сутність тоталітарного консенсусу рашистів (підрозділ, у якому розглянуто феноменологію вождя тоталітарної системи, називається «Людина натовпу на троні»¹⁵). Визначаючи наскрізним завданням діяльності влади послідовний і продуманий наступ на соціум, передусім на індивідуальність (особистість) як таку, він доходить позірно парадоксального висновку — «особистість персоніфікатора єдиної тоталітарної системи відображає власти-

¹⁵ Шушарін Д. Русский тоталитаризм. Свобода здесь и сейчас. https://books.google.com.ua/books/about/Русский_тоталитаризм.html?hl=ru&id=j9gMDgAAQBAJ&redir_esc=y

вості як влади, так і тих, хто позиціонує себе в протиставленні владі»¹⁶.

Тоталітарний консенсус. Мало вилізти на верхівку владної піраміди — там потрібно втриматися, а для цього слід вийти за межі формату політичної конкуренції. Рівень репресивності системи зумовлюється потребою постійного «прокошування» демографічного газону, яке має цілком прагматичне завдання — підтримувати в режимі функціональності демографічну базу тоталітаризму, «виплюючи» паростки лібералізму і демократії. Адміністративний ресурс і репресивні органи є універсальним інструментом утвердження спочатку персоналістського чи авторитарного режиму. Тоталітарним він може стати лише за умови досягнення тоталітарного консенсусу з населенням, яке розмінює власну свободу на незмінність системи. Масова підтримка гасел консервативної революції ставить країну на рейки тоталітарного транзиту. Починаючись як пошук високої ідеї для нової спільності, вона завершується тотальною десуб'єктивізацією і самотністю (Х. Арндт) мешканців країни.

Під прикриттям нескінченних розмов про «золотий вік», необхідність повернення до споконвічних традиційних цінностей насправді йдеться про інше — про створення нового типу людини, з принципово новими потребами і соціальними реакціями, а крім того, про використання держави як інструмента витворення «нової людини» новоявленої тоталітарної системи. Про характеристики цього типу людини вже йшлося вище. Метою чинної влади в тоталітарній системі є введення індивіда в той стан автоматизму реакцій, який Дж. Орвелл описав словами: «Правовірний не мислить — не потребує мислення. Правовірність — стан несвідомого»¹⁷.

Тотальний інформаційний контроль. Інформаційний контроль у тоталітарній системі не слід плутати з «інформаційними бульбашками», які легко «вскриваються» чи то технічно, чи то дискурсивно. Тоталітарна система спочатку вибудовується в інформаційному просторі через здійснення дискурсивної

контрреволюції, створення сепарованої від решти світу ментальної системи координат. А вже потім стає реальністю. Вона входить/повертається у світ через голови і серця. Ідеться про вибудовування антисистеми, сконструйованої за власними методологічними і логічними правилами.

Тоталітарне маркування. Традиційні нацистські маркетингові практики, зокрема маркування adeptів візуальними мітками (згадаймо так звану «георгіївську стрічку», логотип «Юнармії» — орел у кількох відтінках червоного з білою (або срібною) п'ятикутною зіркою, або вигляд «обличчя» молодіжного рашистського руху — виконавця Shaman, зрештою — маркування військової техніки окупаційної армії), спрацювали, що називається, «на п'ятірочку». При цьому рівень алогізму зашкалює. Юнак каже, що буква Z символізує захист (рос. *защиту*). Чому ж це не буква «З», як, здавалося б, мало бути? Відповіді, зрозуміло, немає. Проте першу половину 2022 р. обиватель у різних містах Росії і навіть за кордоном з ентузіазмом обвіщувався символікою Z і V, не помічаючи очевидних алюзій до нацистських прототипів. І в жодному з випадків не спостерігалося відторгнення маркерів зовні не властивих кириличній абетці.

Відсилка до рунічних символів нацизму / фашизму у маркерах рашистів очевидна всім. Проте основне тут — суть, форма ж покликана лише унаочнити явище, поставити, так би мовити, позначку, подібну до хреста чи пов'язки певного кольору на рукаві, аби в натовпі завжди можна було ідентифікувати «свого».

Терор. «Примус тотального терору» і «...самозмушуюча сила логічної дедукції, яка налаштовує кожного індивіда в його самотності й ізоляції проти всіх інших, відповідають одне одному і потребують одне одного для запуску керованого терором руху і забезпечення цього руху... Підготовку до терору слід вважати успішною, якщо люди втратили контакт із своїми ближніми, з реальністю навколо себе, тому що разом із тим *людина втрачає здатність мислити і вчитися на досвіді*. Ідеальний підвладний тоталітарного режиму — це не переконаний на-

¹⁶ Там само.

¹⁷ Оруэлл Дж. 1984. <http://lib.ru/ORWELL/r1984.txt>

цист або переконаний комуніст, а *людина, для якої більше не існує різниці між фактом і фікцією (тобто реальності досвіду) і між правдою й неправдою (тобто норм мислення)*»¹⁸, — зауважувала Х. Арендт. Тож в описаній системі «тотальний терор, ця квінтесенція тоталітарного правління, здійснюється ані заради людей, ані проти них. Він покликаний надати силам природи чи історії незрівнянний інструмент для прискорення їхнього руху»¹⁹.

Власне, апологетами системи він, з одного боку, сприймається як свого роду очищувальний вогонь, що покращує популяцію адептів; з іншого, як каральний інструмент для Ворога; з третього, як норма існування і вияв волі непереборних вищих сил.

Підсумовуючи, можна констатувати, що рашистська Росія явила світу нову історичну форму неототалітаризму в облаштунках глобального світу та світу постправди. Ця ситуація, зрозуміло, розширюватиме методологічну рамку теорії тоталітаризму і посттоталітарного транзиту. Принаймні фокусне питання, яке цікавило засновницю тоталітарної школи Х. Арендт, — так звана криза ХХ сторіччя була випадковим збігом низки чинників, «чи, навпаки, на світі є така річ, як *природа* тоталітарного правління, і чи має вона власну сутність, чи можна її порівняти з іншими формами правління, відомими західній думці з часів стародавньої філософії, і чи можна її так само визначити» — у світлі поворотного тоталітаризму в Росії постає в якісно новому аспекті. Звір з безодні не просто повернувся у новій подобі в тому самому місці. Він змінив колір, відкинув ідеологічні обмеження, позбувся моралі і, зневаживши всі позірні нашарування юдо-християнської цивілізації, став на шлях заперечення не окремого її сегменту чи етнічної групи, а загалом моралі.

Рашистська Росія — це антицивілізація, виклик частини цілому. Причому такий виклик, за якого вона претендує не на самостійність, відрубність, а на поглинення/знищення цілого і перетворення цілого на ніщо.

¹⁸ Арендт Х. *Джерела тоталітаризму*. С. 527.

¹⁹ Там само. С. 519.

Тоталітаризм і лібералізм — антиподи. Лібералізм по суті своїй є Ворогом (Іншим) тоталітарних режимів і систем. Не демократія — бо вони самі є хоч і перверсивними, але демократіями, а саме лібералізм. Передусім — ідея вільної (суб'єктної) *Людини* і всієї політично-культурної інфраструктури, що дозволяє реалізовувати політичну суб'єктність людини. Саме послідовне і системне винищення ідеї лібералізму на всіх поверхах існування держави і соціуму зрештою руйнує і те, і те. Замість сукупності індивідуумів, які перебувають у складних соціокультурних і політичних взаєминах, через тотальний терор постає погромний натовп (за Х. Арендт — «людська множина наче зникає в Одній Людині велетенських розмірів»), а сама людина переводиться в режим «голоного життя» (Дж. Агамбен).

При цьому, як засвідчує досвід, за умови тривалого існування тоталітарна система примудряється знищити в людині не лише прагнення до свободи, а й саме її розуміння. Інвалідизація особистості, атрофія навичок самостійної соціальної взаємодії і спільного со-творення є основним наслідком панування тоталітарних практик. А крім того — постання домінантної популяції носіїв тоталітарної ментальної матриці, що гальмує, а часто і призводить до поразки (як у випадку Росії) посттоталітарного транзиту.

Рашистська Росія генерує якісно нові загрози ментальному здоров'ю світу, що сам перебуває в стадії активної трансформації, спричиненої процесами глобалізації, інформаційної революції, пандемії, політичної радикалізації, вибухового зростання популізму і правого радикалізму, а тепер — рашистського виклику. Його можна вважати найбільш деструктивним фактором, оскільки він унеможливує пошук конструктивних виходів унаслідок руйнування системи ментальних координат. Йдеться про систему, яка втратила розуміння добра і зла, закону та злочину, гуманізму і людоненависництва, правди й брехні.

Розробляючи тактику і стратегію відносин з РФ, сучасні геополітичні актори мають враховувати, що рашистська Росія — це абсолютно

інакша структура політиї, ніж країни вільного світу. Взаємодія ліберально-демократичного світу і тоталітарної системи в договірному полі, на засадах співробітництва і добросусідства неможлива. На етапі автономізації (ізоляції) тоталітарної системи має йтися, по-перше, про стратегію її стримування і виснаження; а по-друге, про системні заходи мінімізації ризиків і загроз, які вона генерує для тих, кого ідентифікує як свого Ворога.

Водночас рашистський виклик є лише верхівкою тектонічних процесів, що розгортаються в товщі глобалізованого світу. В особі рашизму людство віч-на-віч зіткнулося із загрозою глобального неототалітарного виклику. Заявка на переформатування світу на засадах неототалітаризму проголошена вголос. Придушуючи меншості і культивуючи агресивні соціальні фобії, путінська Росія універсалізувала ідею права на масове немотивоване насильство, геноцид і навіть онтоцид.

Глобальні актори досі вважають російсько-українську війну виявом удавленого регіонального конфлікту. Натомість її осердям є запізнілий демонтаж російського колоніалізму і його ментального спадку. Несуголосність парадигмальних систем умовного Заходу, України і Росії пояснюється тим, що для першого сутнісний демонтаж колоніалізму і соціальна модернізація вже пройдений етап, а для двох інших — питання поточного порядку денного. Розлам між Україною і Росією спричинив різний темп і напрям соціально-економічної модернізації. В РФ традиційно модернізувався репресивний апарат (в їхньому трактуванні — держава) та частково економіка. В Україні — суспільні відносини і передусім нація. Російський (нині русскій) проект і український політичний проект набули вигляду принципово відмінних, що й трактується Кремлем як онтологічна загроза самому існуванню «вічної» Росії.

М. Епштейн підсумовує традиційну ознаку цього поняття так: ««Русскій мір» — головна ідея сучасної Росії, а його розширення — головна мета держави... Росія нині взагалі не

ототожнюється з жодним загальним поняттям — лише сама із собою, з «русским» як таким («масло масляне»». В позиціонуванні чинного режиму та його смислотворців відсутня ідея. Її замінено висловленням В. Сурковим «бажанням розширюватися». Відсилаючи до роману В. Суркова «Околоноля», М. Епштейн переформулює ідею путінської Росії: «...русскій мір саме так і визначається ним як нуль, що обертається і розширюється. І дійсно, якщо ми подивимося на практику розширення русского міра, то не побачимо в ній жодної змістовної — релігійно-світоглядної чи соціально-економічної — мотивації»²⁰.

Відаючи належне витонченості думки, заперечимо. Мета у цього розширення є, попри те, що вона не озвучується. Це перетворення на нуль усього, з чим стикається «русскій мір», або ж онтологічне знищення світу, в якому всі якісні математичні дії з нулем, що змінюють рівень, перетворюють кількість на нуль. Обнулюють. Йдеться передусім про північноатлантичну цивілізацію. Її обнулення і є метою рашизму.

Це надзавдання, фактично — нову надією, рашистська Росія почала реалізовувати з України, помістивши її в епіцентр своєї схибленої картини світу. Відтоді Україна фактично незмінно і повсякчас є об'єктом цинічного повторюваного шантажу. Мусимо розуміти, коли Путін в черговий раз на засіданні Валдайського клубу 27 жовтня 2022 р. проголосив: «відверто кажучи, єдиним справжнім серйозним гарантом української державності, суверенітету і територіальної цінності могла б бути тільки Росія, яка і створила нинішню Україну»²¹, він насправді сказав — фізичне знищення України і українців припиниться лише з поверненням її до зони «русского міра». Але він брехав — саме тоді вона буде знищена безповоротно.

²⁰ Эпштейн М. *Русский антимир*. С. 9.

²¹ Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай». 27 октября 2022 г. <http://kremlin.ru/events/president/news/69695>

Larysa D. Yakubova

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3651-4225>

UKRAINE AT THE EPICENTER OF A CIVILIZATIONAL CLASH:
THE EURASIAN/RUSCIST CHALLENGE

According to the materials of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine,
August 23, 2023

The report states that with the beginning of the Russian Federation's full-scale war against Ukraine, humanities scholars faced a new strong scientific challenge: the need to study the phenomenon of Ruscism, to give it scientific attribution, to update the methodology of totalitarianism studies. For various reasons, today the world is not yet ready to give a proper assessment of Ruscism as a global threat, therefore the main tasks of domestic humanities at this stage are providing a methodological basis for the development of global totalitarian studies, a broad presentation of Ukrainian view of Ruscism and its place in the global discourse, scientific support of the state policy on resisting the Ruscist invasion, strengthening the resilience of Ukraine project, protecting Ukrainian interests, and overcoming the destructive consequences of the Russian-Ukrainian war on the mental plane.

Cite this article: Yakubova L.D. Ukraine at the epicenter of a civilizational clash: the Eurasian/Ruscist challenge. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2023. (10): 30–44. <https://doi.org/10.15407/visn2023.10.030>